

MOLNÁR ESZTER EDINA

Csáth Géza tragédiája

Psziché és történelem

A pszichobiográfia alapvetően bármely explicit, tudományos és módszeres pszichológia élettörténetekre való történeti alkalmazását jelenti.¹ Hiába az interdiszciplinaritás, a műfaj és a módszer egyelőre a pszichológusoké, akik előszeretettel kérik számon a történészeken a közös munkában való részvételét.

Nem tisztázott azonban a munkamegosztás megvalósításának mikéntje. Ideális esetben a pszichobiográfus nemcsak képzett pszichológus, de képzett történész is egyben, számtalan egyéb kompetenciával. A realitás talaján maradván azonban mindkét oldalról szakszerűen végzett pszichobiográfia csak egy történeti érzékenységű pszichológus és egy pszichológusi beállítottságú történész közös részvételével képzelhető el. Nem elhanyagolható a komplementer tudományterület iránti érdeklődés megléte, hiszen a parallel futó gondolatmenetek közötti átszólás nélkülözhetetlennek tűnik a végső cél, a pszichobiográfia megteremtéséhez. Márpedig a szintézis létrehozásának kérdése jelenti a felmerülő gyakorlati problémák következő szintjét. Ki olvasztja egybe a két szakma eredményeit? A történész ír egy hagyományos életrajzot, amelyet felhasználva a pszichológus készíti a pszichobiográfiát, vagy pedig ellenkezőleg, a pszichológiai elemzés figyelembevételével a történész feladata az ötvözés? Bármelyik legyen is az adekvát megoldás, a közös nevezőre jutás feltétele mindkét esetben a pszichológia- és a történettudományban való szimultán jártasság megléte. Ekképpen azonban visszajutottunk a kiinduló problémához.

Nem elhanyagolható természetesen az a kérdés sem, hogy a szintézis megállapításait s azok érvényességét mennyiben határozza meg az itt felvetett sorrendiség, hiszen mindkét eset magában foglal egyfajta implicit prioritást, amelyben a másik tudományterület eredményeit felhasználó pszichológus vagy történész számára a saját szakmája jelenti nemcsak a kiindulópontot, de a megalapozó gondolatmenet teljes elméleti és módszertani eszköztárát, s mindezekben túlmenően a munka hátterét adó tudományos *ars poeticát*. Vajon az ideális történész–pszichológus pszichobiográfiáján kívül létezhet-e ideális (az egyensúlyt megteremtő) pszichobiográfia?

A gyakorlat mintha két önálló, de törekvéseiben, látásmódjában rokon műfajt feltételezne. Az egyik a pszichológusok által művelt *pszichobiográfia*, amely történelmileg szignifikáns szereplők² tudatos és tudattalan motivációival kapcsolatos, más úton nem megválaszolható kérdésekre pszichológiai elméletek segítségével (dominánsan a gyermekkorban) keres magyarázatot. A kevésbé sikerült pszichobiográfiákkal szemben megfogalmazott kritikák között gyakran szerepel a történelmi kontextus steril, légüres térként való kezelése.

¹ Runyan, W. M.: *Vita a pszichobiográfiáról*. In: Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, 1998. 312.

² Esetenként még nem lezárt életutak esetében is alkalmazzák.

A történész viszont akkor is ennek a történelmi–társadalmi közegnek a megismerését célozza, amikor az azzal állandó kölcsönhatásban lévő, aktív, cselekvő történelmi szereplő képezi vizsgálata tárgyát. Ennek megfelelően a másik műfaj a történelemszektől eddig nagyjából hiába várt, pszichológiai szempontokat érvényesítő, a lélekre és a személyiségre összpontosító életrajz, röviden (jobb híján) *személyiségtörténet* lenne, amely tehát nem függetleníti magát a történelmi–társadalmi beágyazottságtól.

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy uralkodó pszichológiai elmélet mellőzésével, de a pszichobiográfia egyéb elemi feltételeinek eleget téve vizsgáljak egyetlen történelmi szereplőt. A pszichológus Todd Schultz által felállított kritériumrendszerhez³ igazodva célravezetőbbnek tartom a problémaközpontú feldolgozást, azaz nem egy teljes, lezárt életút áll majd a fókuszpontban, hanem annak egy rövid szakasza, egyetlen konkrét kérdésfeltevessel.

Ez a kérdés pedig a következő: mi okozta az író és orvos Csáth Géza tragédiáját? S vajon mi volt ebben az öngyilkosságot övező történelmi helyzet, az első világháború szerepe? (A pszichiátria nyelvén megfogalmazva ugyanez a tanulmány főhőstől: „Az eset fontosságát és érdekességét emeli az a körülmény is, hogy itt élénken kimutatható, miként hatnak a szándékosan vagy a véletlenséggel megváltoztatott külső körülmények termékenyítőleg a már meglévő téves eszmékre és hallucinációkra.”⁴) A narratívának a háború perspektívájából való felépítése a kérdés megválaszolására alkalmatlan. Az egyoldalúság és a redukcionizmus elkerüléséért több tényező egyidejű figyelembevétele szükséges. Csáth maga az egykori tanárának, Moravcsik Ernőnek írt végrendeletében így foglalta össze saját tragédiájának okait: „A háború halottjának tekintem magam, mert ha ez közbe nem jő, elvontam volna a szert és elváltam volna. Így mindkettőt halasztgattam a békekötésig. Ez pedig oly soká váratott magára, míg számomra minden késő lett.”⁵ Tehát a háború mellett elsősorban a rossz házasságot és a kábítószer-használatot (annak motivációit) kell megvizsgálnunk. Ugyanakkor szükséges a személyiséget alakító tényezők, tehát az életút korábbi mérföldköveinek figyelembevétele is. („Azon átalakulást, amelyen a pszichiátria újabb időben átmegy, főleg oly irányú beható klinikai kutatásoknak köszönheti, amelyek nem egyedül az élenkben előlépő tünetek mérlegetéséből, hanem a betegség egész lefolyásának, kezdetének és kimenetelének megítéléséből indulnak ki.”⁶)

Játsszunk el a képtelen gondolattal, hogy az elme- és ideg orvos dr. Brenner József önmaga, Csáth Géza orvosává lesz. Az 1912-ben írt és az imént idézett orvosi szakmunkája, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* alapján kísérlem meg későbbi saját maga elmeállapotának vizsgálatát. Az említett faktorok mindegyike besorolható abba a Csáth által meghatározott hat komponens-komplexbé (1. szexuális vagy fajfenntartási, 2. egészségi vagy önfenntartási, 3. anyagi vagy pénz-, 4. erkölcsi vagy ambíció-, 5. származási vagy faji, 6. vallási komplex), amelyek az Én-komplext, azaz a személyiséget alkotják. Ezek aránya az egyes személyiségeken belül különbözik (az utóbbi kettő opcionálisan aktiválódhat); valamint a komplexek három főtulajdonságának változatosságából és változékonyságából fakadóan (érzékenység; aktivitás; nagyság [a komponens-komplex kiterjedése az Én-komp-

³ Schultz, William Todd: *What is Psychobiography?* (<http://williamtoddschultz.wordpress.com/what-is-psychobiography/>). A hozzáférés ideje: 2013. június 24.)

⁴ Csáth Géza: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*. In: uő: *Egy elmebeteg nő naplója*. Sajtó alá rendezte: Szajbély Mihály. Budapest, 1978. 32.

⁵ Dér Zoltán: *Romlás és boldogság. Egy életmű új elemei*. In: Csáth Géza: *Fej a pohárban*. Napló és levelek 1914–1916. Sajtó alá rendezte: Dér Zoltán – Szajbély Mihály. Budapest, 1997. 299.

⁶ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 31.

lexben]) a kombinációk száma potenciálisan végtelen. S bár a továbbiakban ezek mentén próbálok megközelíteni a fent felvetett problémát, fontos hangsúlyozni azt, hogy ezek a faktorok nem különülnek el élesen egymástól, ezért a tematikus bontás ellenére az elemzés során gyakori lehet a faktorok közötti átjárás. („Nem szükséges sokat bizonyítgatni, hogy az Én-komplex komponens-komplexei egymással sokféleképpen összefüggenek, és egyiknek az érdekeltége érdekeltséget jelent a többiekre nézve is.”⁷) Az elmélet szerint a komplexek egymáshoz való funkcionális viszonyát jellemző kölcsönösség kompenzatorikus, ami azt jelenti, hogy „az egyik komplex sérelme növeli a többieknek vagy közülük egynek érzékenységet. Továbbá csökkentheti vagy növelheti a többi komplex aktivitását.”⁸

További kézenfekvő párhuzam az egykori orvosi és ezen (személyiség)történeti munka között, hogy mindkettő személyes narratív forrásokra, különösképpen naplókra (és levelekre) alapozza az elemzést. Csáth egy elmebeteg nőére, én pedig az egyre inkább elmebeteggé váló Csáthéra. („A hatást módunkban van teljes objektivitással bemutatni. A beteg állandó naplót vezet, leveleket ír az orvosokhoz, írói készsége meglepő nagy, kifejezőképessége tökéletes.”⁹) A betegség elhatalmasodásával Csáth állandó rendszerességgel vezetett naplójának rendezettségére esetlegességbe fordul: a korábban szépen vezetett füzetek helyét egyre inkább az egyetlen vagy alig néhány lapból álló kéziratok és az orvosi rendelőkönyvek margóira írt, kaotikus képet mutató rájegyzések nehezen datálható sora veszi át.

Az eljárás nem teljesen öncélú. A komplex-elmélet nem csupán lehetőséget ad a psziché operatív rendszerben való leírására, de *Csáth komplex-elmélete* lehetőséget ad arra, hogy elképzeljük, hogy Csáth orvosként hogyan látta saját magát. Öccse, a későbbi Jász Dezső évekkel korábban így írt naplójában a pszichoanalízis önmonitorozó és önelemző kényszeréről: „Halasy Andor, aki idegeit túlérzékennyé csiszolta, és eddig embereket analizált és kedélybetegeket gyógyított, most magát gondolja betegnek. Megfejtéseket keres, hogy milyen le nem kapcsolt lelki motívum, lelki energia az, amely elrontotta a kedélyét, és összezavarta a pszichéjét. Minden szava a túlérzékeny fantáziából ered. És hypochondria – jó darab. De folyton erről tárgyal, és hasonló érzékenységre fogékonyra kényszeríti az embert. Afféle megfejtéseket keres önmagában, amivel az embernek nem szabad foglalkoznia, mert megőrülhet. Olyanféle ez, mintha az ember a saját feje búbjára akarna nézni. Csinálja ő ezt folyton!”¹⁰ Márpedig tudván azt, hogy az idézet mennyire jellemző az önmagát mániákusan elemző és megérteni vágyó Csáthra, személyiség-történetében kulcsfontosságú kérdésnek tűnik önértelmezési és önértékelési gondolati struktúrájának megismerése.

Klasszikus életrajz a világháború éveiről

Csáth Géza 1914. június 1-jén került az áhított előpataki fürdőorvosi pozícióba, s már augusztus 1-jén megérkezett a behívásról értesítő sürgöny. A budai XVII. számú Helyőrségi Kórházban kellett jelentkeznie, viszont várakozása ellenére nem ide osztották be, hanem a IV. hadtest 3. számú mozgó tartalékkórházának segédorvosa lett. Először Szabácsra került a déli frontra, majd szeptemberben átirányították Galíciába. Októberben a trencsényi hadkiegészítő parancsnokságon dolgozott, majd 1915 tavaszán Budapestre vezényelték az első honvéd gyalogezredhez. A hadseregben ez év nyarán derült fény morfinizmusára, felülvizs-

⁷ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 43–44.

⁸ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 48.

⁹ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 32.

¹⁰ Jász Dezső: *Hasznok és keresések. Egy szabadkai gimnazista század eleji naplója (1908–1910)*. Szabadka, 2001. 96.

gálatra küldték. Augusztusban tíz napot zárt intézetben töltött, azonban a kezelés eredménytelenül zárult, ezért egészségi és idegállapota miatt egy évre szabadságot kaptak. Ősszel Földesre került, hogy a község bevonult orvosát helyettesítse. 1917-ben Fenyő Miksához fordult, hogy közbenjárásával elnyerhesse a MÁV bogsánbányai telepére meghirdetett, felmentéssel járó gyárorvosi állást. Ezt ugyan nem sikerült megkapnia, de 1917 őszén végleg felmentették a katonai szolgálat alól, ősztől Regőcén lett körorvos. 1918. október 6-án kislánya született. 1919 áprilisában a bajai elmeegógyintézetbe került, ahonnan június 2-án megszökött. Gyalog ment Regőcére, ahol folytatta körorvosi tevékenységét, majd július 22-én három revolverlövessel megölte feleségét, saját magával is végezni próbált. Innen visszakerülvén a bajai kórházba ismét öngyilkos akart lenni, ekkor már kényszerzubbonyt húztak rá. Szabadkára vitték a Mária Valéria Közkórház Elmebetegosztályára. Szeptember 11-én innen is megszökött, s nagybátyja, Decsy Jenő patikájából pantopont, kokaint és morfiumot lopott.¹¹ Elindult a főváros felé, amikor a demarkációs vonalnál szerb határőrök feltartóztatták és bevitték az őrszobára. Ekkor bevette a nála lévő mérgeket, s pár óra múlva meghalt.¹²

Személyiségtörténet a világháború éveiből

1. Szexuális komplex

„Ennek legfőbb gondja az egyén nemi boldogulása. A komplex nagy fokban kellemetlen izgalmá példálul a féltékenységi kényszer gondolat vagy téves eszme, a szexuális impotenciától való félelem kényszer gondolata. Általában a komplex aktivitásának iránya, azaz vágya: egy jó és nagy kielégüléseket adó nemi élet, gyermekek nemzése stb. Sérelme: visszautasítás az ellenkező nemű részéről, a gyermekek halála stb.”¹³

A naplók tanúsága szerint Csáth Géza kábítószer-használata többek között főként kielégíthetetlen, kínzó nemi vágyainak csillapítására irányult. Különösen az 1912–1913. évi naplói árulkodnak erről a mértéktelenségről. (De ugyanebben a naplóban számol be az 1911-es év első felének impotenciával kapcsolatos kényszer gondolatairól is, a sikertelenségtől való félelem hónapokra ellehetetlenítette szexuális életét, amiért szintén morfiummal vigasztalta magát.¹⁴) 1912 nyarán tőle távollévő menyasszonya hiányát betegeivel létesített testi kapcsolatokkal orvosolta, sokszor azok ellenkezése dacára. S bár ezeket nem hozta Jónás Olga tudomására, biztos abban, hogy ezt ő is helyeselné, hiszen csak így kerülheti el a bűnös onániát. Csáth rokonai és barátai meglepődtek elhibázottnak vélt választásán, már ekkor is

¹¹ Kosztolányi Dezső *Mostoha* címmel írt befejezetlen regényéből idézi: Mohai V. Lajos: *Az otthontalanul bolygó liberális. Kosztolányi az 1920-as években.* http://www.jamk.hu/ujforras/0806_10.htm. A hozzáférés ideje: 2012. június 15.

¹² Szajbély Mihály: *Csáth Géza.* Budapest, 1989. 255–266.

¹³ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 39.

¹⁴ Ahogyan a kényszer gondolatok elmúlását is ekképpen „ünnepelte”: „Majd itthon, Budapesten sikerült teljesen megoldani az impotencia ügyét. Sikerral és teljes kéjérzéssel coitáltam Szidit és Olgát. Örömem határtalan volt. A szerencse érzése és a boldogság tartottak megszállva. Még fél év múlva is, ha visszagondoltam erre az estre, amelyben akarattal, ügyességgel, kitartással és találékonysággal rendeztem ezt a rendezhetetlennek látszó ügyet, nagy örömmel fogott el. Ennek az öröme azután újra fecskendeztem. Való igaz, hogy az öröm és a fájdalom egyformán elviselhetetlenek egy igazi M[orfin]istának.” Csáth Géza: *Morfinizmusom története.* In: uő: *Napló 1912–1913.* Sajtó alá rendezte: Dér Zoltán. Szeged, 2002. 108.

hangoztatták, hogy Olga nem tudja majd betölteni a zseninek tartott „három-művész”¹⁵ szellemi partnerének szerepét. Csáth maga is tisztában volt ezzel, de képtelen volt szabadulni abból az erős szexuális függésből, ami leendő feleségéhez kötötte.

Kapcsolatuk képét tovább árnyalja az 1911-ből származó közös naplófűzetük, következőzen előbb egy hosszabb részlet Csáthtól:

„ápr[ilis] 4. Olgával ma telefonon beszéltem. Apja otthon piheni az út fáradtságát, neki vele kell lennie. A beszélgetés alatt a lány nyugtalan volt, semmi melegséget, kedvességet nem volt képes átadni. Sőt, újat próbált: nem adott pontos időt a holnapi telefonáláshoz, mert mint mondja, az öreg holnap is otthon lesz. Biztos vagyok, hogy holnap nem fog telefonálni.

ápr[ilis] 5. Nem is telefonált. Hízogó reám nézve, hogy ennyi fáradságot vesz magának manőverek kigondolására, de meg kell érte mégis büntetnem. Vagy épp ezt akarja. Félek, hogy túlságosan megszokja a verést.”

A következő nap bejegyzése Olga írásával:¹⁶ „1911. ápr[ilis] 6. Minden úgy történt, amint megsejtettem. Jött, ölelt és megvert. Annyi bizonyos, hogy mentséget nem találhatok, hiába panaszkodnék vagy volna igazam, mert ő nem akarja. Annyira képes hatni rám meggyőzőképességével, hogy többször (nem mindig) magam is azt hiszem, hogy neki van igaza oly dolgokban, melyeket előzőleg éppen ellenkezőnek találtam. Mi lehet ennek az oka? Bizonyára az én gyöngeségem, amit most találok meg magamban. Eddig sohasem volt alkalmam arra, hogy ilyesmért szemrehányást tegyek magamnak. Most sem teszem, hiszen nem tagadhatom, hogy kellemes, jóleső érzést vált ki belőlem, ha egy kicsit zsarnokoskodik. Ilyennek szeretem a férfit [...]”¹⁷

A szadista¹⁸ férfi – úgy tűnik – a mazochista hajlamú nőben partnerre akadt. Eleinte Csáth volt a domináns fél kettejük viszonyában, valósággal irányította menyasszonyát, aki látszólag feltétlen odaadással igyekezett megfelelni elvárásainak. 1913-ban komoly veszekedések és kölcsönös féltékenykedések ellenére összeházasodtak, lényegében egész kapcsolatuk ideje alatt szinte ciklikusan váltották egymást az idilli szerelem és harmónia, valamint a gyűlölet és gyanakvás szélsőséges korszakai.¹⁹ A szexuális komplex mérlege egyelőre negatívnak tűnik: a fent nevezett kellemetlen izgalmak, az impotenciától való félelem és a féltékenységi kényszer gondolat egyaránt kínozták az Olgával való kapcsolatának első néhány évében, talán éppen ezeket igyekezett kompenzálni a túlzott szexuális tevékenységgel.²⁰

De hogyan változtatta kettejük viszonyát a háború? A fronton való katonarvosi szolgálatból következő távollétnek köszönhetően a háborút házasságának ideiglenes rendbe hozójaként látta. Jász Dezsőnek szóló végrendeletben ezt írja: „A háborús távollét alatt nagyon hiányzott nekem, ezért, amikor ismét együtt lakhattunk, egészen másképp kezdtem véle vi-

¹⁵ Unokatestvére, Kosztolányi Dezső nevezte el így Csáth Gézát, aki gyermekkorától kezdve nemcsak az írás iránt érdeklődött, de tehetséget mutatott a zenében (mint hegedűművész és zeneszerző) és festőművészetben is.

¹⁶ Nem zárható ki biztosan annak lehetősége, hogy az Olgának tulajdonított bejegyzéseket maga Csáth diktálta. (Szajbély Mihály szóbeli közlése)

¹⁷ Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.5.

¹⁸ Ifjúkori naplójából kiderül az is, hogy már tizenhat éves korában bántalmazta akkori barátnőjét, mostohaanyjának hűgát, Budanovits Irént.

¹⁹ Az azonban egyelőre nem állítható biztosan, hogy Jónás Olga nem adott okot a bizalmatlanságra.

²⁰ Ennek mértékéről: „Vele [Olgával] való életemben coitus történt eddig 424 – éspedig végbement 345 nap alatt, ami annyit mond, hogy naponta 1,268 coitus történt ezen 345 nap alatt.” Csáth: *Napló 1912–1913*, 117.

selkedni. Megbocsátottam minden előző hibáját.”²¹ Dominanciáját igyekezett a távoból is fenntartani, leveleiben arra utasítja, hogy mielőtt bármit tenne, gondolja át jól, hogy férje mit szólna hozzá, s csak ennek fényében cselekedjen. A nemi élet hiánya valósággal kínozza a fronton,²² ami a távolsággal csak fokozódó féltékenységgel együtt szintén növelhette a drogéhséget. Lényegében tehát a távollét hiába hozott egy hosszabb nyugalmi időszakot a házasságba, de a kielégítetlen nemi vágyak a komponens-komplex számára egy újabb sérelmet jelentettek. Hazatérését követően a feleségével való disszonanciák újra megjelentek, s – bár a naplóbejegyzések gyakori jó hangulatokról tanúskodnak – a verések is újra megszokottá váltak (például a reggeli szieszta hangos zavarása miatt).

A rendelkezésre álló források áttekintésével kitűnik, hogy a korábbi rapszodikus kapcsolathoz képest 1918. december 25-én valami végzetesnek kellett történnie. A rendelőkönyv bejegyzése erről és a következő két napról: „XII. 25. Életem legnagyobb bajai felszínre jönek. Olga álmat beszél el. [...] XII. 26. Halálom napja. [...] XII. 27. Ínség és veszély napja és éjjele.”²³ Az 1912. évi naplóhoz utólag írt megjegyzések²⁴ egyike a következő: „...maga Olga mondta el egy álmát, amellyel hűtlenségét bevallotta. Ő tudta, mit jelent ez az álom, bár mindig úgy tett, mintha nem érdekelné a freudizmus, és ostobaságnak jelentette ki.”²⁵ A bajai elmegyógyítéletben írt rövid naplószerű feljegyzéseiben (hónapokkal később!) ő maga tulajdonít saját sorsára nézve kiemelt jelentőséget az előző évi karácsonyi eseménynek: „Züllött alak lettem, végképp elzüllöttem. És nem is tudtam róla. Mi okozta? A spanyol kór + rablási izgalmak, nemzeti tanács korszaka + lueses kézfertőzés, ekkor még rendben voltam, de dec[ember] 25-én kitört a baj. Azóta azután egymás után csináltam az emeletes baromságokat – s így kerültem börtönbe.”²⁶ Olga tehát ezen a napon elmesélte egy álmát Csáthnak, aki képzett pszichoanalitikusként azonnal elemezte az álmot. Ekkortájt már egy ideje kínozza annak a lehetőségnek a mániákus gondolata, hogy az októberben született kislány mégsem az övé. Az álmot egészen nyilvánvalóan ebből a perspektívából magyarázta, mintegy hipotézisének alátámasztására, s ezzel immár bizonyítottnak látta felesége hűtlenségét.²⁷

²¹ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2008.50.43.

²² Például az 1914. augusztus 25-i naplóbejegyzésből: „Az éjjel a szexuális vágyak a végsőkig üldöztek.” Csáth: *Fej a pohárban*, 21.

²³ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.6.

²⁴ A Kosztolányi Dezsőnek szóló megjegyzések minden kétséget kizáróan 1919-ből származnak, ezek nagyrészt utasításokat tartalmaznak a halála után a tragédiájáról írandó regényhez.

²⁵ Az 1912–1913. évi napló internetes változatában: <http://mek.oszk.hu/00600/00633/00633.htm> (A hozzáférés ideje: 2013. június 24.)

²⁶ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.5. (1919. ápr. 22.)

²⁷ Az álom és elemzése részletesen: „Olga [...] egy álmát beszéli el, amely szerint az éjjel álmodta, hogy én roppant dühös voltam, egy konfliktuskocsissal veszekedtem, és törös botommal a szívét téptem ki. A jelenet az Oktogon téren vagy a Steff[ánia] úton volt, s mintha Irén és Gyula is jelen lettek volna. (Ennek magyarázata: Irén, Gyula és Olga nem apjuk gyermekei, innen érthető, miért tett és tesz kivételt az öreg Fredi, Gizi és Bözsi gyerekeivel.) Ez elég volt nekem. 1.) Én sértett vagyok, O[lga] fél, dühömtől félti a kocsiszt, akinek neve anagrammája az illető nevének. 2.) Oktogon téren. Ez egyenlő Oktavianusszal, aki caesar volt. 3.) Stefánia úton. Ez célzás a Sugovica partra B[aj]án és Steff[ánia] hercegnőre, aki szinte nálánál sokkal fiatalabb férfibe szertett és messsaliance-ot csinált, azaz gyalázatba került. Olga viselkedése az én analizisem (kérdéseim) alatt szintén elárulta aggodalmait, elcsendesedett, kelletlenül tűnődve felelt. Míg az álom elbeszélése (sohase szokta) azt a második vágyat reprezentálta, hogy a dolgot nekem mégis tudtomra adja.” PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007.51.1

Ez volt tehát az a pont, ami az „emeletes baromságok” tragédiához vezető láncreakcióját indította el. Januárban Bácsalmásra utazik, ahol felkeresi felesége feltételezett szeretőjét, s valami ürüggyel megvizsgálja annak hátát: egy, a kislányéhoz hasonló anyajegyet keres. A rendelőkönyvben oldalakon keresztül összehasonlító fejformarajzok láthatók, de számtalan anatómiai jegyet vesz sorra a gyermek sajátosságainak a férfival vagy saját magával való megfeleltetése céljából. A szülés helyszínén, a bajai kórházban is nyomoz valami homályos feltételezés bizonyítékai után kutatva. Márciusban spermavizsgálatot végeztet magán, s újra előveszi egyetemi tankönyveit, s megállapítja, hogy korábbi számolásának helyessége ellenére a szakirodalom alapján mégis elképzelhető egy másik férfi apasága. Olga védekező szavai mit sem értek: „Ő ordítva hangoztatta ártatlanságát, de csak azért, hogy megőrjítsen, és további esztelen kutatásokra buzdítson.”²⁸

Februárban kezdődnek az üldöztetési gondolatok, sorra jegyzi le a különböző gyanús-nak vélt eseteket, amelyek mindegyikéből arra következtet, hogy Olga és a cseléd összefogtak ellene, s szándékosan az örületbe akarják kergetni. Meggyőződése volt, hogy dolgai helyét változtatgatják, pénzéből hol elvesznek, hol adnak hozzá, a gyerek haját úgy fésülik, hogy a férjét azzal is a szeretőre emlékeztessék, Olga nem mutatja jelét annak, hogy bármit is megjegyez orvosi magyarázataiból, méghozzá Csáth szerint azért, hogy ne kelljen az új tudásért hálásnak lennie; s állítása szerint az együtt töltött évek alatt felesége hatszor (más forrás szerint hétszer-nyolcszor) volt teherben, ebből csupán egy, esetleg két esetben biztos, hogy tőle. Rengeteg elméletet dolgoz ki arról, hogy felesége kapcsolatuk első percétől kezdve félrevezeti őt és a vesztét akarja.²⁹

Az eddigiekből is tisztán láthatók az 1919 elejére kifejlődött pszichózis jelei. A környezetben lévők azonban – úgy tűnik – pusztán morfinizmusa okán, elvonókúra céljából látták szükségét a zárt intézetbe vonulásnak (eredetileg a bécsi szanatóriumot tervezték, ahol maga Freud vezette volna a kezelést). Áprilisban Bajára került. Itt azonban részleges és fokozatos elvonás helyett teljes elvonást alkalmaztak, ami öngyilkossági kísérletekhez vezetett. Érdekes módon tehát az álomanalízis révén a pszichoanalitikus képzettség is hozzájárult Csáth Géza tragédiájához.

Az, hogy Csáth az elmebetegségeket célszerűséggel jellemzi, már önmagában is meglepő: „A paranoiás a képzelt üldözőktől retteg, és a hallucinált hangokra felel, szitkozódik, mindezt miért, hogy ne öljék meg, ne tegyék tönkre, ne kínozzák. Az Én-komplex tehát itt is a saját érdekeivel foglalkozik; hogy ez óriási szenvedésébe kerül, hogy a dologra roppantul ráfizet ez a patológikus (az kétségtelen), de principialisan nem célszerűtlen. [...] Az Én-komplex előre védi magát a képzelt veszély, baj, betegség, üldözés ellen. A védelem nem ér célt, sőt indokolatlan, mert hiszen nincsen üldözés [...], a védekezés azonban mint akció mégis tagadhatatlanul célszerű.”³⁰ Morfinizmusa felől nézve célszerűnek mondható a dominanciáját veszített Csáth paranoiás betegsége, a drogok okozta kiszolgáltatottság-érzés állandó biztonságkeresést és túlzott óvatosságot implikált: „Hangsúlyozom, hogy mindig

²⁸ Az 1912–1913. évi napló internetes változatában: <http://mek.oszk.hu/00600/00633/00633.htm> (Hozzáférés ideje: 2013. június 24.)

²⁹ 1919. márciusi – még bizonytalan – bejegyzés rendelőkönyvéből: „Senkim sincs! Feleségem – ellenségem. Oh, de borzasztó ez az elhagyottság. Az utolsó kutya boldogabb nálam. Irigylem a fákat, az állatokat, a felhőket, mind élnek a magok biológiai vagy fizikai életüket, csak nekem kell beszüntetnem mindent. Talán ölnöm kell! Hová juttatja az embert a női rossz szív és lelketlenség! Átkozott legyen az óra, amelyben egy férfi egy méltatlan nőbe belészeret. Olga! - jó vagy-e vagy gonosz és aljas? Mit higgyek rólad? Ha gonosz voltál: el fog érni Isten igazságos büntetése!” PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.6.

³⁰ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 55–57.

szadista férfi voltam, és sohase féltékeny. O[lgá]val szemben is így indítottam, és uralkodtam felette, de az M^{o31} és a féltékenység elgyengített, s ő azután vérszemet kapott, és felülkerekedett.”³²

De egyúttal szükségszerűnek is nevezi ezeket, ugyanis a téves eszmék az Én-komplex egy másik, jobban féltett, érzékenyebb részét védik. Annak fényében tehát, hogy az elmélet szerint a komplexek közötti kompenzatorikus viszony értelmezhető pszichotikus, torzult személyiségekre is, érdemes rákérdeznünk arra, hogy Csáth szerint mit kompenzálhatott saját paranoiás elmebetegsége. A csupán hipotézisekkel megválaszolható kérdéshez valójában kizárólag úgy érdemes közelíteni, ha végiggondoljuk azt, hogy milyen haszna származhatott Olga kezdetől fogva meglévő, eleve adott bűnösségének és romlottságának tudatából. S itt az időbeliség az igazán hangsúlyos: ha ugyanis Olga már megismerkedésükkor romlott, gonosz, rossz szándékú nő volt, az egyúttal azt is jelenti, hogy ő maga nem felelős a viszony megromlásáért, mint ahogyan nem okolható azért sem, ha a felesége szükségét érezte a sorozatosnak vélt megcsalásoknak. Az Én-komplex tehát pszichózissal védi magát a szexuális komplex sérelmének elviselhetetlen tudatától, attól, hogy Csáth férfi mivoltában bukott meg.

2. Egészségi komplex

„Ez az egyén testi boldogulására ügyel. A komplex nagy fokban kellemes izgalma: például tífusz utáni reconvalescentia euphoriája, az erők visszatérésének, a test napról napra való erősödésének érzése. A komplex nagy fokban kellemetlen izgalma: hypochondriás kényszer-gondolatok. A komplex aktivitásának iránya, azaz vágya: nagy testi erő bírása, jó ételek, kényelem, tisztaság megszerzése, szóval mindaz, ami a test egészségének kedvez. Sérelme: egy gyógyíthatatlan betegség tudomásulvétele.”³³

Csáth először 1910-ben, frissen diagnosztizált tbc-je miatt használt morfiumot. A függővé válás folyamatáról részletesen ír a *Morfinizmusom történetében*.³⁴ Először csak a betegség-tudat, a haláltól való félelem motiválták a kínzó gondolatoktól menekvést jelentő szerhasználatra, majd már a munkában való megfelelni vágyás, az íráshoz szükséges eufória keresése, az alvatlanság, az impotencia, a féltékenység, a kielégíthetetlen nemi vágyak, az unalom, gyakorlatilag szinte minden és mindennek az ellenkezője is. Újra és újra próbálkozott a leszokással, hiszen tudatában volt annak, hogy így elmebetegség vár rá, és öt-tíz évnél tovább aligha élhet a szerrel.

A fronton töltött idő múlásával egyre rosszabbodott az állapota. 1915-ben részletes táblázatot közölt fogyasztási adagjairól 1910-től évszakonkénti, majd 1912 májusától havon-

³¹ A morfiumot jelölte így.

³² Az 1912–1913. évi napló internetes változatában: <http://mek.oszk.hu/00600/00633/00633.htm> (Hozzáférés ideje: 2013. június 24.)

³³ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 39–40.

³⁴ „1910. április 9-én történt, hogy Kuthy Dezső egyetemi tanár mellkasomon kopogtatva így szólt: »Egy kis jobb oldali apicitis.« A félhomályos, carbolszagú rendelőben hirtelen kriptaillat csapott meg. Jéghideg szaladt át rajtam. »Tehát mégis elért az, amitől legjobban rettegtem.« Erőt vettem magamon, bízni akartam, és összeszedtem minden energiámat. Kemény legény voltam akkor. Barátaim előtt se mutattam megdöbbenést vagy kétségbeesést. De aznap nem tudtam aludni reggelig semmit. A múlt emlékei tódultak fel fejemben egymásra, a boldog óráim gyötrő szépségei, és a bűneim, mindaz, amit helytelenül tettem, az önvádak, nők ellen elkövetett apró, gaz dolgaim. Kató, Lyca, Irénke!... 12 órakor vettem be az első brómadagot, kettőkor a másodikat, ötkor a harmadikat, és reggel fél hatkor a gyönyörű, tavaszi nap sugaraiban fecskendeztem be az asztalomon levő fecskendővel az ugyanott pihenő oldatból az első adagot, 0,02 M-et.” Csáth: *Napló 1912–1913*, 101.

kénti bontásban. Ebből egyértelműen kiolvasható mindkét szer mennyiségének jelentős megugrása 1914 szeptemberétől, vagyis az északi frontra kerülésétől:

„1914. jún.	naponta átlag	0,26 P	0,13 M
1914. júl.	naponta átlag	0,34 P	0,17 M
1914. aug.	naponta átlag	0,38 P–0,42	0,21 M
1914. szept.	naponta átlag	0,80–1,20 MP	0,70 M
1914. okt.		0,80–0,60	0,40 M
1914. nov.		0,60–0,40	0,20 M
1914. dec.		0,40–0,30	0,15 M ³⁵

A dózis emelésének szükségességét az izgalmak és a megfeszített munka vonták maguk után. A szeptember 9. és 12. közötti napok során gyakorlatilag evés és alvás nélkül kötözött sebeket egy vasúti állomáson. A fekete tea élénkítő és a morfium narkotizáló hatása volt segítségére. Bevallottan az átélt szörnyűségek miatt volt erre szüksége, s ha ezek a megpróbáltatások két-három hétig tartanak, az már akkor beláthatatlan katasztrófához is vezethetett volna, mivel adagját 1 gramm felé kellett volna emelnie.

A hátrországba való visszakerülésekor, jelentősen kedvezőbb életkörülmények között sem látta reálisnak a leszokás lehetőségét: érdemi dóziscsökkenést is csak békekötés után tudott elképzelni. Lényegében ezúttal is külső okokra, leginkább a háborús helyzetből fakadó kényelmetlenségekre, Földesen pedig helyettesítő állásának ideiglenes voltára fogta a leszokás meg nem valósíthatóságát. Fontos fokozati különbség, hogy ekkor már a környezete előtt sem magára a szerhasználatra keresett magyarázatokat.

1918-ban a dózisok napi összértéke nagyjából egyenletes volt, de 1918 őszén, a forradalom és a szerb bevonulástól való állandó rettegés idején többször is túlmérgezett állapotról számolt be. Az 1919-es elmeorvóintézetbeli kórlap szerint saját bevallása alapján Regőcén vissza kellett térnie a háború eleji magas adagokhoz, amire a sok munka³⁶ miatt volt szüksége.

De térjünk vissza az első, a felejtést célzó morfiumhasználatot kiváltó érzéshez, a haláltól való rettegéshez: „*Nem akartam gondolkodni a dolgomon, azok a rémes képzetek, amelyekkel a specif. megbetegedés nálam össze volt kötve, arra kényszerítettek, hogy meneküljek előlük.*”³⁷ A betegség, amelyre itt utal, talán a *phobia simplex*, más néven *specifikus fóbia*: egy konkrét dologtól való irracionális és túlzott félelem, amelynek egyik típusa a haláltól való félelem. Bár az utólagos diagnosztizálás a gondolatmenet szempontjából nem szükségeszerű (és ennek lehetőségét hagyjuk meg a pszichológusoknak), Csáth naplóit gyermekkorától végigtekintve szembevető a halálfélelem mániákus és krónikus volta. Gyökerei egyrészt édesanyja korai halálának feldolgozhatatlanságáig nyúlnak vissza, másrészt húga, kis Ilonka 1903-as végzetes agyhártyagyulladásáig. Életének valóságos fordulópontja volt ez a

³⁵ Csáth: *Fej a pohárban*, 92–93.

³⁶ Például egy 1918. októberi napjának leírása a rendelőkönyvében: „A mai program volt: délelőtt 2. Keltének Gádon. Érvágást végzek. A beteg mellett vagyok; délelőtt 4. Vonathoz megyünk a Kaptánnal; délelőtt ¼ 7. Megérkezem R[egőc]re; ¾ 7. Reggeli, cigaretté, elalszom; ½ 8. Keltének, vasúti baleset, láttelepet felvenni és intézkedni. Felkelek, elintézem; 8–12[-ig] alszom; 12–½ 2[-ig] kocsin vizitek; ½ 2–½ 3[-ig] ebéd, rendelések; ½ 3–½ 4[-ig] krisztír: 3 kg széket (harmadik nap); 4–½ 5[-ig] Garára kocsin; ½ 5–½ 6[-ig] betegeknel. Haldokló (!); 6–½ 7[-ig] utazás R[egőc]re; ½ 7–7[-ig] oszonna [...]; 7–½ 9[-ig] vizitek; 9[-kor] vacsora, lefekvés.” PIM Kéziratár, gy. n. sz.: 2012.11.6.

³⁷ Csáth: *Napló 1912–1913*, 102.

családi haláleset. Ekkor találkozik először, közvetlen közletről a halállal, naplójában húga agóniájáról részletesen számol be, és hosszan elmélkedik a túlvilági életről. Feltűnő továbbá az ekkortájt jelentkező s élete végéig megmaradó szokása, hogy szinte minden jövőre utaló kijelentéséhez hozzáfűzi a *ha még megérem azt* feltételét. Valósággal rettegni kezd a haláltól. De a naplók hangneme, stílusa, témakeresése is érezhetően nagy változáson esik át gyakorlatilag egyik percről a másikra. Nemcsak hirtelen válik felnőtte, de író is ekkor lesz belőle.

Beteges félelme hatással lehetett pályaválasztására is. Hosszasan foglalkozik a dilemmával, hogy az egzisztenciálisan problémás művészlétet³⁸ vagy a biztos jövőt ígérő természettudományos pályát válassza-e. Végül az orvosi pálya mellett döntött, amiben önmaga gyógyításának lehetősége is jelentős szerepet játszhatott. Pályaválasztása ugyanakkor tagadhatatlanul befolyással bírt morfinizmusára is, mindvégig könnyűszerrel juthatott hozzá a különféle drogokhoz. Érdekes ez a háromszög, ami kirajzolódni látszik: a halálfélelmétől szenvedő ifjú orvosi pályára lép, de közben a halálfélelme következtében és az orvosi pálya adta lehetőséggel élve drogokhoz nyúl. Ráadásul nemcsak a drogok fokozhatták kényszerképzeteit, de az orvosi és a pszichoanalitikus képzettség, a betegségek és tüneteik ismerete, valamint a fertőző betegekkel való gyakori érintkezés még inkább növelhették azokat. Úgy tűnik, az író életének kisiklása nem elsősorban morfinizmusában keresendő, sokkal inkább annak előzményében: abban a szerencsétlen kombinációban, amiben az eleve beteg fiatalember és a betegségére rosszul ható pályaválasztás találkozott egymással.

Már a végkifejletet megelőzően is gyakran tulajdonított magának különböző betegségeket, például spanyolinfluenzás fertőzöttséget vagy rákot,³⁹ de a naplóbejegyzések szerint 1919 áprilisában komoly, téveszméken alapuló betegségtudat alakult ki nála. A bajai elmeorvosi intézetben írt rövid naplószerű feljegyzéseinek csupán az azokban visszatérően megjelenő betegséget említő mondatait egymás mellé helyezve ennek folyamatát szinte működés közben láthatjuk: „1919. IV. 18. „Itt igazán pokolban vagyok. Bűdös, hűgyos paralitikusok közt mindenkitől elhagyatva. [...] IV. 19. Ma reggel kedélyem már jobb, de az agy igen nehezen javul. A vérerek szűkek és emiatt oly buta paralitikus állapot jó létre. [...] IV. 20. Azt hiszem, p[aralysis] p[rogressív]am van. [...] IV. 21. Izmaim igen petyhüdtek. Ez csak trophikus zavar lehet. Egészben p[aralysis] p[rogressív]ától tartok. [...] IV. 22. Ezenkívül rémes hiba volt, hogy a paralysis jelenségeit nem vettem észre [1]917. V.-ban. Sőt, már [1]916 nyarán észrevettem, hogy nóm mérgez, és mégse hittem [...] IV. 23. Ha visszagondolok, mit tett velem Olga, a hideg veríték tör ki. [...] Előbb kellett volna észrevennem, mielőtt belém oltja a p[aralysis] p[rogressiva] rémes mérget. [...] V. 13. Idehozta, meg nem gondolva azt, hogy itt a halálos ítéletemet kell megtudnom. [...] Szegény kis Ilonka, mikor az agybetegsége közeledett – bűjt mindenkihez, akitől egy kis szeretetet várhatott. Ölelte, csókolt, magához szorította. Így menekültem én O[lgá]hoz, apához, Dezsőhöz. Mindenki eltaszított, rámunt, elhárított, belémrűgött. – Mit tegyek így: élet, becsület, szeretet nélkül.”⁴⁰

³⁸ Felvételje a Zeneakadémiára sikertelenül zárul, aminek oka egyrészt a valószínűleg az lehetett, hogy a meghallgatáson saját darabját játszotta. „Csak egy közönséges olvasó vagyok.” Csáth Géza lányával, Olgával Elek Szilvia beszélget. http://www.napkut.hu/naput_2009/2009_06/073.htm (A hozzáférés ideje: 2013. június 24.)

³⁹ Az esetek többségében ezeknek volt némi kapcsolatuk a valóssággal, például a fertőző spanyolinfluenza betegekkel való sűrű érintkezés, valamint a kezén lévő, rákosnak vélt kelés tényleges létezése.

⁴⁰ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2008.50.42.

A sok paralízises⁴¹ beteg között eleinte csak felmerült benne a lehetőség, hogy ő is ebben a betegségben szenved, majd fokozatosan meggyőződésévé vált. Rendelőkönyvében kórelőzményt állított össze, sorra vette a tüneteket, vizsgálta magát, a betegség mániájává lett. Olyannyira, hogy a szabadkai kórlapja szerint a kórisme pszichózis és morfinizmus: „Sokat magyarázott, beszélt, paralysis progressiva tüneteit utánozta. [...] Magát mint paralízisben szenvedőt gyógyíthatatlannak tartja, emiatt többször elkeseredett, öngyilkossági szándékait emlegeti.”⁴² A szakorvos szerint a tüneteket *utánozza*, tehát a betegség valóban csak képzelt lehetett,⁴³ de a sorozatos öngyilkossági kísérletekhez éppen megfelelő motivációt biztosított.

Nyilvánvaló az egészségi komplex sérültsége, a hipochondriás kényszer gondolatok megjelenésével (és persze a drogfüggőséggel) itt is megvalósulnak a kellemetlen izgalmak. A pszichotikus téves eszmék kialakulása megint csak célszerűnek tekinthető a Csáth által használt értelemben, hiszen a túlzott önféltés jelentkezett ebben a patológikus formában. Az Olga általi szifilisz mérgeztetés jól illeszkedik a paranoiás kényszer gondolatok rendszerébe, lényegében újabb „vádakkal” erősíti azt. (Ezen keresztül pedig ugyancsak létrejön a szükségzerű kompenzálás az egyes komplexek között.)

3. Anyagi komplex

„Ez a komplex az egyén anyagi boldogulásával törődik. A komplex nagy fokban kellemetlen izgalma: ha arról értesülünk, hogy kölcsönét valaki felmondta nekünk, vagy a meglopítás, az elszegényedés, vagy anyagi tönkremenés kényszer gondolata, téves eszme formájában is. A komplex aktivitásának iránya, azaz vágya: sok pénz, anyagi függetlenség, fizetésemelés. Sérelme: kártyavesztés, tűzkár stb.”⁴⁴

Pályaválasztásában az anyagi érdekek is nagy szerepet játszottak, irtózott attól a gondolattól, hogy időnként pénzügyi zavarba kerüljön. Gyermekkori naplójában többször foglalkozott édesapja pénzproblémáival, minek nyomán korán megfogalmazódott benne az anyagi jólét feltétlen igénye. Orvosként (és íróként) az anyagiakra nem is lehetett panaszja, csak a háború kitörése kapcsán említi, hogy az elúszott fürdőszézon miatt jelentős bevételkiesést szenvedett. A háború azonban nemcsak az anyagi számításokat, de a polgári világ kényelmes berendezkedését is felrúgta, ami logikusan szintén az anyagi komplex sérelmének tekinthető annak ellenére, hogy az 1912-es elmeorvosi munkában ez nem kapott szerepet.

Csáth bár a jelentkezésig arra számított, hogy egy fővárosi kórházban fog szolgálatot teljesíteni, a behívásról értesítő hajnali, előpataki sürgöny, az aznapi budapesti jelentkezés (augusztus 1.), valamint a Budapestről Szerbia felé való utazás megkezdése (augusztus 5.) között eltelt négy nap alatt sem esett kétségbe. Ezt az időt leginkább arra használta fel, hogy beszerezzen minden olyan orvosi, higiéniai, hétköznapi használati és önvédelmi célú eszközt, amire esetleg szüksége lehet, lényegében – úgy tűnik – attól tartott leginkább, hogy hiányt szenved majd valamiben az egyelőre nem látott, de kényelmetlennek képzelt

⁴¹ *Paralysis progressiva*: az agyvelő krónikus gyulladása, ami agysorvadáshoz, bénuláshoz vezet. A betegség a szifilisz késői stádiumára jellemző, akárcsak a *tabes*, a gerincvelő gyulladása és sorvadása, amit Csáth szintén emleget önmagával kapcsolatban.

⁴² Csáth Géza szabadkai kórlapja. Lásd: Csáth Géza: *1000x ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919*. Sajtó alá rendezte: Beszédes Valéria. Szabadka, 2008. 246–247.

⁴³ A kórlap leírja azt is, hogy a járása nem ataxiás, ami szintén a betegségcsoport egyik tünete lenne.

⁴⁴ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 40.

viszonyok között.⁴⁵ Az emlékiratokban is a komforttól való megfosztottság miatti aggodalmait hangsúlyozta a harcéri beosztására adott első reakciójaként: „Egy kicsit megdöbbenem. Tehát el kell menni Budapestről. És már láttam magam egy nagy szerbiai mezőn vagy fennsíkon egy sátorból épített kórháztelepen, nagy melegben izzadva dolgozni. Odakünn valaki elmagyarázta nekem, hogy a mozgó tartalékkórház 10-25 km-re van, és amint a front előrehalad, követi azt, de az előírás szerint is mindig városban vagy faluban kell működnie. Ez egy kicsit megnyugtató, mert a táborigi élettől, amelyet katona sohase lévén nem ismertem: meglehetősen irtóztam.”⁴⁶

1918. november elején a helyi fosztogatók és a visszaérkező részeg katonák keltettek izgalmakat a délvidéki lakosság körében. Csáth pár nappal későbbi visszatekintéseiben elszántság s gyávaságtól, benuháztól mentes, stimuláló félelem érződik, például az öccsének írt november 8. körüli levelében ezt írja: „Egész éjjelen át rettegtünk, mert üzenet jött, hogy az urak mind ki lesznek fosztva. [...] Én az ágyban Mannlicherrel alszom. El vagyok határozva, nem engedni prédául kis holmimat.”⁴⁷ Úgy tűnik, hogy ekkor sem önmaga féltése, hanem sokkal inkább az anyagi javak féltése dominált. A november végi szerb bevonulással kapcsolatos aggodalmai ugyancsak erről árulkodnak: „Ma várjuk a szerb csapatokat. Ez annyit jelent, hogy a községben rabok leszünk, nem lehet majd elutazni. A szerb megszállás egyes helyeken teljesen nyugati formában történik, azonban jönnek olyan hírek is, hogy a csapatok védelme alatt egyes helyeken az ottani szegény sz[er]b nép rabolgat. A jó Isten mentsen meg ettől bennünket. *Ha bekövetkezik*, lőhetem magam főbe.”⁴⁸ A helyi fosztogatókról írt egyik bejegyzése viszont rávilágít arra, hogy a rend felbomlásától és a kifosztástól való félelme nem csupán a vagyontárgyak és a személyi szabadság féltéséről szól: „Én azonban máig se vagyok rendben. A sok éjjeli izgalom arra vitt rá, hogy külön hatodik és hetedik adagot kellett éjjelre bevezetnem. Borzasztó volt az a gondolat, hogy éjjel menekülni kell a táskában a M^o holmival, amelyet esetleg elkoboznak a rablók, és én mielőtt patikát elérek, szívgyengeségben meghalok.”⁴⁹

Csáth tehát a legnagyobb veszélyben, amikor nemcsak saját maga, de felesége és újszülött kislánya sincs biztonságban, nem a tényleges veszélyben, hanem a következő adagok hozzáférhetőségének megkérdőjeleződésében éli meg az igazi fenyegetettséget, a morfium elvesztésének réme váltja ki a halálfélelmet. A család egzisztenciája és a polgári berendezkedés veszélybe kerülésével ugyanis alapjaiban rengett meg Csáth számára a létezés alapja, a morfinizmushoz szükséges megszokott életforma.

⁴⁵ Ugyanerről a racionalitásról már a harcér közelében: „Délután málhámat rendezem és leltározom. A vásárolt rác zsákok (torba) kikészítettem a lakótársam siket [...] tisztiszolgája által – hátizsáknak. Meg voltam elégedve. Most mindent jól, könnyen elhelyezhetek. Készletem komplett és nem jönnek zavarba nehéz viszonyok közt se. Délután még friss oldatot is sterilizáltam, hogy a kész dolgokat ne fogyasszam. Ugyanez az elv érvényesül a fehérmű-kezelésben is. Most gyakran váltok alót, mert naponta mosathatok.” Csáth: *Fej a pohárban*, 11. (1914. aug. 8.). Szintén erről – útban az északi frontra: „A kirakodás gyors, de a felrakodás egészen eltér a megállapítottól. Így a tisztek egy része gyalog megy, és a málna alig fér föl. Nagyon aggódtam ekkor – mi lesz, ha eltörik egy kocsi. Akkor azután vihetem a kofferemet. Elhatároztam, hogy köteléket szerzek be, hogy arra az esetre, ha semmi, de semmi hely nem maradna, még mindig ne legyek kénytelen megválni poggyászomtól.” Csáth: *Fej a pohárban*, 28. (1914. szept. 6.)

⁴⁶ Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Sajtó alá rendezte: Dér Zoltán. Szeged, 2005. 64–65.

⁴⁷ Csáth: *1000x ölel Józsi*, 205. (1918. ősz)

⁴⁸ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007.51.1. (1918. nov. 21.)

⁴⁹ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007.51.1. (1918. nov. 8.)

4. Erkölcsei komplex

„Ez a komplex az egyéniség szellemi boldogulását, elismertségét, hírnevét, dicsőségét óhajtja. A komplex nagy fokban kellemes izgalma: látni, hogy munkánk elismerésben részesül. Kellemetlen izgalma: félreismerés, hivatali mellőzés (amely természetesen egyúttal sérelme lehet az anyagi, az önfenntartási és fajfenntartási komplexeknek is). A komplex vágya: hírnevesség, siker, szoborban való megörökítés, szép temetés stb. Sérelme: félreismerés, lekritizáltatás stb.”⁵⁰

Az erkölcsi komplex többnyire egészséges képet mutat, büszke írói sikereire, katonavosként élvezi saját maga fontosságát, földesi orvosként pedig a konkurencia hiányát, az ebből fakadó kényelmesebb berendezkedést és a szabadabb időbeosztás lehetőségét.

Eközben azonban frusztrálja a pesti irodalmi élet vérkeringésétől való távollétét, és bántja az általa harmadrendűnek ítélt írók könnyű érvényesülése. Csáth egyébként is a nehezen alkotó írók közé tartozik, amiért 1912-ben például ugyancsak a pszichoanalízist okolja: „Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analízissel behatóan foglalkozom, és minden ízében elemezem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analysis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a psychoanalitikus. – Mégis vaserővel kényszerítem magam, hogy írjak. Írnom kell. Ha nem is lesz számomra többé az írás életműködés soha, legalább legyen játék. Játsznom kell, ha nem is mulatok, mert ez ad csak esélyt rá, hogy valaha sok pénzt keressek.”⁵¹ Év végi mérlegei szerint az erkölcsi komplex sérelmei az egészségi komplex izgalmai (katonai behívások, felülvizsgálatok) miatt csökkentek.

5. Származási komplex

„Ez a komplex az egyén származását tartja számon mint olyat, amelynek révén szexuális téren, anyagilag is, erkölcsileg is, sőt a túlvilágon is (Egyiptom) jobban boldogulhat. A komplex nagy fokban kellemes izgalma: például egy győztes csata híre. [...] A komplex kellemetlen izgalma például a nemzet pusztulásán, elveszett dicsőségén való töprengés. [...] A komplex vágya a faj, a család boldogulása,⁵² érvényesülése. A komplex traumája például egy csatavesztés híre. Ez a komplex dekadens korokban atrophysál.”⁵³

Mint hogy Csáth Géza utolsó életszakaszának az első világháború történelmi kontextusába ágyazódásából következően a származási komplex is aktiválódott, nem csupán az egyéb komplexek háttéréként kell figyelembe vennünk a háborút, de a háború felől nézve is szükséges vizsgálnunk magát a személyiséget. Kétirányú a kérdés: egyfelől általában a háborús helyzet, másfelől konkrétan a saját közvetlen tapasztalat értékeléséből vonható meg a

⁵⁰ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 40–41.

⁵¹ Csáth: *Napló 1912–1913*, 5.

⁵² A származási komplex családi vonatkozású sérelmeként könyvelhető el az édesanya és a kistestvér korai halála. Gyermekkorában kifejezetten jó viszonyt ápolt édesapjával, mostohaanyjával bár voltak jelentősebb veszekedéseik, Csáth egy szerető, gondoskodó, odaadó családban nőtt fel. Kapcsolata az édesapjával az utolsó évekre – egyelőre tisztázatlan okokból – javíthatatlanul megromlott. Valami módon jelentékenyen játszhatott közre ebben az ekkor már minden baj okozójának vélt mostohaanya személye, akit Csáth ekkor már annyira gyűlölt, hogy a Kosztolányi szerzőségével tervezett életrajzi regénye is a *Mostoha* címet viselte volna. A miértek megválaszolása még várat magára, ezért a komplex családi vonatkozásával itt részletesebben nem foglalkozom.

⁵³ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 41.

származási komplex mérlege. (Lényegében mindkettő, de különösen az utóbbi élményanyaga alapvetően határozza meg a mindennapi közérzetet, ezért egyúttal az egészségi és az erkölcsi komplex részének is tekinthető.) A háborúhoz való viszony változásainak rajza egyúttal jelezheti a politikai helyzet miatti eufória–elégedettség–közöny–frusztráció–depresszió kulcsszavakkal meghatározott érzelmi skála mozgásait.⁵⁴

Emlékirataiban hosszasan elemezte magát a Ferenc Ferdinánd főherceg elleni merényletet, majd a háborút is mint politikai kérdést. Ezeknek az elemzéseknek és esélylatolgatásoknak a legfontosabb vonása, hogy meglehetősen naivan erkölcsi kérdésként fogalmazódnak meg bennük a fő problémák. Csáth először lehetetlennek tartotta a háború kitörését, mivel a tetteseket elfogták. Majd a hadüzenet után, de a részleges mozgósításról szóló orosz kommuniké előtt határozottan kétségbe vonta azt, hogy „bármely hatalom útjába merjen állni Szerbia elleni jogos bosszúnkak”,⁵⁵ azaz a Csáth szerint indokolatlan háború hirtelen abszolút megokolt, jogos bosszúként tűnik fel. Ugyanakkor úgy vélte, hogy ha mégis kitörne az európai viszály, az első csaták veszteségei mindenképpen rábírnák majd az uralkodókat arra, hogy egymásnak békejobbót nyújtsanak. A Monarchia győzelmében eleinte egy percig sem kételkedett, a magasabb erkölcsiségből sikernek kellett következnie, ez a világ rendje. Elköteleződésével összhangban állt személyes tettekézsége és saját áldozatához való viszonya is, 1914. augusztus 7-én azt írja feleségének, hogy „nagyszerűen érzem magam, és boldog vagyok, hogy részt vehetek a legszebb és legnemesebb hadjáratban, amelyet valaha viseltek. Mert valóban háborúnkban a mi részünkről hiányzik minden önző szándék, mi csak a butaság, a telhetetlenség, a hatalmaskodás, az önzés, a barbarizmus ellen harcolunk. Ha ezt elgondolom, nagy nyugalom fog el: ezért érdemes harcolni s meghalni.”⁵⁶ S mint annyian mások, Csáth is biztosra vette, hogy hat-nyolc hétnél nem tart tovább a háború, ha valakit behívnak, az egy peches ember, de a legtöbben otthon maradhatnak.

Majd hamarosan az etikus-(büntető) háború képe valami egészen megfoghatatlanná deformálódott: „...íme föl kellett kerekednünk békés civileknek, akik két-három hét előtt még mit se sejtve éltük békés napi életünket, hogy hadseregekbe tömörülve idegen országba induljunk büntető harci expedícióba: izgága, félművelt rác kamaszok őrült gyilkossága miatt.”⁵⁷ Az idő múlásával fokozatosan tört meg optimizmusa, s már azon töprengett, hogy a Monarchia akár el is veszítheti a háborút. 1915 májusában már elfogadhatatlannak tartotta az újabb emberáldozatokat, inkább jöjjön bármilyen béke. Ekkor már úgy vélte, hogy egy esetleges diadal sem lenne diadal többé. Egyre világosabbá vált számára, hogy milyen pusztítással jár a háború, sajnálta az öreg népfelkelőket, akiket vittek a „vágóhídra”, s 1916-ra elérte a teljes kiábrándultság állapotát: „A háború elvesz tőlünk mindent. Egészségünket, barátainkat, otthonunkat, polgári életünk titkait dobra üti, egzisztenciánkat, kenyerünket, szabadságunkat, jogainkat – ha az életünket még esetleg meg is hagyja.”⁵⁸

⁵⁴ A hadihelyzet állandó változásaival való együttérzésére most nem térünk ki, de példa erre a származási komplex 1915. év mérlege: „Nagy levertség az orosz előrenyomulás idején, Přemysl elesterkor. Boldog büszkeség a gorlicei áttörés után. A hihetetlen valóra vált. Az olasz hadüzenet igen nyugtalanít. Romániától gyűlölködve félek, de csak jún[ius]ig. Ettől kezdve szeretem, mint az ugató ebet. Anglia szemtelen energiája elkedvetlenít, és ha rajtam állna, kiirtanám Angliát. Ezek nem emberek. Ha ily gonoszak, kapzsiak és nagyravágyók – dögöljenek meg. A Szaloniki megerősítése undorral és keserűséggel tölt el. De remélek. Az antant be fogja látni, hogy soha se diktálhat.” Csáth: *Fej a pohárban*, 190.

⁵⁵ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 39.

⁵⁶ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 127.

⁵⁷ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 101.

⁵⁸ Csáth: *Fej a pohárban*, 205. (1916. március 13.)

Bár a lelkesedés elvesztésével sem hagy alább a politika és a hadihelyzet iránti érdeklődése, a háború okozta bizonytalanság-érzés jelentette frusztráció és a Monarchia sikereiért való aggodás mindvégig jelen van a naplókban és a levelekben. A háború utolsó fázisa, az őszirózsás forradalom, a szerb csapatok bevonulása keserűséggel, félelemmel (és az ország további sorsa iránti aggodalommal) tölti el: „Nem akartuk. Nem tartottuk izlésesnek. Nem uszítottunk. És most mégis ott állunk, hogy a szelíden vérpadra menő milliányi magyar hősi halála mint egy zsarnoki tett, mint az elnyomásra való törekvésnek és uralkodni vágyásnak nyilvánulata állíttatik be.”⁵⁹

S ha a saját, egyéni élményanyagát nézzük, kiderül, hogy bár bevonulása előtt őt is hatalmába kerítette az utca forgatagának lelkes hangulata („Útközben már magunk is belekapcsolódtunk abba a megnevezhetetlen, furcsa és szédítő izgalomba, amelyben akkor egész Budapest vonaglott”⁶⁰), hamarosan megdöbbenve vette tudomásul, hogy őt is a harc-térre viszik ahelyett, hogy a hátorszában kellene katonaoorvosi szolgálatot teljesítenie.

A déli frontra kerülőként különösen az első napokban még frissítően hat rá a megváltozott életforma, jól érzi magát, leveleiből és naplóbejegyzéseiből a fizikai erőnlét és saját fontosságának kellemes érzése sugárzik, s általában a haza szolgálatának a tudata elégedettséggel töltötte el. Katonaoorvosi tapasztalatairól alig tudunk meg egy keveset. Augusztusban megtanult lovagolni, s minden nap volt ideje írni, olvasni, sétálni, úszni. Öccsének szóló leveléből kiderül, hogy komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy esetleg katona marad,⁶¹ tehát – mint akkor oly sokan – Csáth is látott szépséget magában a háborúban és a katonaeléletben.⁶² A felfokozott, már-már eufórikus hangulat mögött az ismeretlen (s kalandot ígérő) élethelyzet pozitív megélése, valamint a fontosság, nélkülözhetetlenség kellemes érzése állhattak.⁶³

Szokásához híven 1914 szilveszterén is elkészítette az elmúlt év mérlegét.⁶⁴ A károk és veszteségek között kiemelt helyen az egyéni szabadság, a függetlenség és a tulajdonjog elvesztése állt. Szegényebb lett egy ábránddal: háború esetén az emberek nem lettek jobbak, kedvesebbek egymáshoz, nem lettek ügyesebbek, okosabbak, belátóbbak sem a köz érdekében. Mégis volt számára haszna ennek a pár hónapnak: az élet új értékelése. Korábbi apró lelki fájdalomok – amelyek egykor elviselhetetlennek tüntek – most nevetségessé váltak: már nem bántja, hogy tehetségtelen írók előbbre jutottak, mint ő, s már az önmérgőzés tudata sem okoz depressziót.⁶⁵

A származási komplexnek a győzelmi hírek és a kezdeti idők hazafias büszkesége jelentette kellemes izgalmai mellett – a frontélet ideiglenes-intenzív sérelmein túl – a háború éveiben állandó sérelmekkel kellett megküzdenie: a nem szűnő bizonytalansággal, a kiszámíthatatlan jövővel, a személyes biztonság veszélyeztetettségének érzésével, az átmenetiséggel, a kényelem hiányával és az erősebb terheltséggel a munkában. Már az aktiválódás-

⁵⁹ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007.51.1. (1918. október második fele.)

⁶⁰ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 62.

⁶¹ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 129. (1914. augusztus 9.)

⁶² Önbizalmát mutatja a 7-éről való naplóbejegyzése is, amelyben katonatársaihoz hasonlítja magát: „Nagy fölényt érzek a sok impraktikus ember között.” Csáth: *Fej a pohárban*, 10.

⁶³ Esetleg a fiatalabb testvérnek mutatott példamutatás is, már a hadüzenettől kezdve tanácsokkal látja el öccsét a háborús teendőkkel kapcsolatban: „Van-e neked ajánlati lapod? Jól olvasd el, mi van ráírva, és kérdezősködj sürgősen: nem kell-e valahol jelentkezned. Ne is olvasd el, hanem vedd magadhoz, és vidd el sürgősen a város katonaiügyi osztályába: adjanak felvilágosítást: mikor kell bevonulnod?” Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 125. (1914. július 31.)

⁶⁴ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 69–72.

⁶⁵ Csáth: *Emlékirataim a nagy évről*, 169–173.

ban megmutatkozik a célszerűség és a szükségszerűség, hiszen a mobilizációval való azonosulás a háborús terhek könnyebb elviselhetőségét, tehát az Én-komplex megóvását célozza. Ugyanakkor, ha elfogadjuk Csáthtól azt, hogy „a harc, a háború, az állandó veszélyben való élés [...] lefokozza az önfenntartási (egészségi) komplex érzékenységét”,⁶⁶ akkor azt kell feltételeznünk, hogy az élettől való elszakadni akarásban aktív szerepet játszott a háborús világ is.

6. Vallási komplex

„...[ezt] az egyéniség túlvilági boldogsága foglalkoztat[ja]. A komplex nagyfokú kellemes izgalma: például egy hívő zsidónál a Tórához való hivatás, amely nemcsak nagy megtiszteltetés, tehát nemcsak az erkölcsi komplexnek kellemes, hanem az üdvözülés sanszait nagyban előmozdítja, azaz egyenesen a vallási komplexre hat. A komplex kellemetlen izgalma: például hívő katolikus számára a gyónásnál a feloldozás megtagadása. A komplex vágya: (hogy mohamedánul fejezzük ki magunkat) a túlvilágon a hetedik paradicsomba jutni. A komplex traumája: kiátkozás az egyházból. A komplex dekadens korszakok végén aktiválódik.”⁶⁷

A korábban a vallásosságot leginkább elutasító, de azt semmiképpen nem gyakorló Csáth esetében valamikor 1915 folyamán aktiválódott a vallási komplex,⁶⁸ erősödésének nyomai pedig 1917-től kezdve, de legintenzívebben 1918-ban regisztrálhatók. A kiváltó okok feltárása egyelőre várat magára, mindenesetre hozzávetőleges, elnagyolt magyarázatként a rossz fizikai és mentális egészség rohamosan súlyosbodó állapotát („1919. I. 7. Isten oly pazarul volt kegyes hozzánk, hogy arról álmodni se mertünk. 1.) Reánk adtak karácsonykor az apai és sex[uális] ké[nyszer]go[ndolato]kat. 2.) Azután a rákos ké[nyszer]go[ndolato]t. 3.) Azután mindkettőből kigyógyított. 4.) Azután erőt adott, hogy további gyógyuláshoz az akarat megfelelő állapotba jusson. 5.) Dezsőt is meggyógyította. 6.) Piliszkét⁶⁹ csodásan növeli. Csodás az élet. És csodás Isten jósága és bölcsessége. Nem lehet mást tenni, mint a legmélyebb alázattal leborulni előtte.”⁷⁰), valamint a háborús helyzet egyre fokozódó izgalma („VII. 30. A háború nem akar szünni. Úgy látszik, át fog menni az utolsó ítéletet megelőző időszakba. Talán Jézus eljövetele már 1920-ra várható!! Indokok: Semmi kibontakozás nem látható, csak Isten hatalmas ujja állíthatja meg az entente pokoli gonoszságát. Az Antikrisztus Wilsonnak jól beillik.”⁷¹) fogadhatjuk el.

A komplex kellemetlen izgalma leginkább Isten tőle való elfordulásának (rendszeresen visszatérő) gondolatában nyilvánult meg: „IX. 29. Regőcére érkezésünk napját betegséggel ünnepeltük. Isten jogos és igazságos büntetése volt ez, amiért az utóbbi időben titkon, alattomosan pártot ütöttem ellene. Most így kézenfogva visszavezet magához, mint egy jó atya, ki fiát elpáholta, és azután ismét bocsánatában részesíti.”⁷²

⁶⁶ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 56.

⁶⁷ Csáth: *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*, 41–42.

⁶⁸ 1915. évi vallási mérlege: „Fokozottan érzem és látom Isten létét. Henri George könyvének utószava bámulatba ejtett és megerősített mindabban, amire magamtól rájöttem, miközben a nagy mindenségben egyetlen lényt kerestem, amelynek minden egyéb csak részlete, atomja. Krisztus tanításait jobban bámulom és szeretem, mint valaha, és igyekszem dolgozni rajta, hogy ezen a földön a szeretet és jóság uralkodjék, és főszabály legyen.” Csáth: *Fej a pohárban*, 190.

⁶⁹ Gyermekeit becézte így.

⁷⁰ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007.51.1.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

A vallási komplex aktiválódása is hozzájárulhatott az egyre gyakrabban előforduló öngyilkossági tervekhez és kísérletekhez, legalábbis Csáth elmélete szerint a túlvilági életben való hit lefokozza az önfenntartási (egészségi) komplex érzékenységét.

Összegzés: Csáth Géza tragédiája

Mint láttuk, mindvégig jelen volt a háború demoralizáló és romboló hatása: a nagyobb munkaterhelés és a fertőző betegségekkel való gyakoribb érintkezés, a hátszág 1918 végi kaotikus állapota által kiváltott halálfélelem tovább fokozták a droghasználatot, s ezek a körülmények, valamint a korábban kiszámítható jövő bizonytalanná válása, az átmenetiség, a kényelem hiánya lehetetlenné tették a leszokást. De a háború negatív hatásai eleve egy sérült lélektani környezetbe érkeztek.

A komplexekbe sorolt faktorok egyenként s egymás hatásait felerősítve együttesen is hozzájárultak a végső tragédiához, de elsősorban a gyermekkorban kialakult halálfélelem, az ahhoz társult orvosi pálya, az ezekből kialakult, huzamos időn át tartó droghasználat, majd közvetlenül a féltékenységi kényszer gondolatok, a paranoiás szorongás, a mániákus halálfélelem és a hipochondria vezettek idáig. Ezen pszichotikus téves eszmék mindegyike valamiféle túlzott énféltésre vezethető vissza, mivel az én védelmére jöttek létre.⁷³ Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Csáth Géza tragédiájában a háború szerepe lényegében az volt, hogy az egész problémakör magvát jelentő, gyermekkorától fogva jelenlévő halálféltelmét és beteges énféltését táplálta valóságos viszonyokkal.

Túl azon, hogy nem vonható kétségbe a kép, amit a személyes források rajzoltak ki az egyes komplexek elemzésekor, fontos látni azt, hogy ez valójában a pszichének a komplexelmélet rendszere által erősen befolyásolt és meghatározott mérlege. Fontossága számunkra abban áll, hogy érzékelhetővé teszi azokat a veszélyeket, amiket a pszichoanalitikus elmélet önmagára alkalmazása rejthetett magában Csáth számára. Az állandó önelemzés kényszerétől szenvedő író ugyanis, ha eszerint a rendszer szerint tekintett saját elméjére, akkor az Én-komplex számos sérelmével találta szemben magát, s ez azt eredményezhette, hogy nem erősségeiben (kivételes tehetségnek, jó írónak, szép férfinek stb.) látta magát, hanem a személyisége minden szegmensében sérült, élete csaknem minden területén csődöt mondott beteg elméjű embernek.

A pszichobiográfia lehetőségei Csáth Géza élettörténetében

Az egyéni sorstragédia okainak itt feltárt mélységénél tovább azonban már csak a pszichológia eszközei vihetnek. Nyitva maradtak ugyanis a problémakör gyökerét jelentő gyermekornak az átlagostól eltérő jelenségeit célzó kérdések; a mániákus halálféltelmek és a szadizmusnak egy gyermekben való kisarjadása pszichológiai szempontú megközelítés és pszichológiai módszerek nélkül aligha érthető és írható meg. Ugyancsak érdekes lehet a több komponens-komplexben is érvényesülő túlzott énféltés genezisének a feltárása.

Márpedig a pszichobiográfiákban sokat használt (és a nem megfelelő bizonyítékok miatt ugyanolyan sokat kritizált) pszichológiai elemzések számára kiváló terepet nyújthat

⁷³ Sajátos paradoxon az, hogy végső soron a droghasználat is a tudat védelmét célozza, miközben az összes passzívan elszenvedett elmebetegség mellett ez az egyetlen saját döntésen alapuló, tevőleges és ténylegesen a valósághoz kötött veszély, a test és az elme tudatos pusztítása. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a drogfüggés rejtett, de nyilvánvaló gyakorlati hasznát, ami a rendszeres felülvizsgálatokon, a háborútól való távol maradás hathatós eszközeként ugyancsak az én védelmében gyakorolta áldásos hatását.

Csáth Géza írásos hagyatéka. Bár a fennmaradt források és az azokban fellelhető nyomok esetleges volta kétségtelenül valamennyi lezárt életút esetében akadályozó tényezője lehet az elemzéseknek, de Csáth művei, naplói, levelei, orvosi munkái és egyéb kéziratái szinte kiaknázhatatlanul nagy forrásbázist képeznek. Beleértve a pszichoanalízis által kulcsfontosságúnak ítélt kritikus életszakasz, a gyermekkor forrásait is, Csáth ugyanis tíz éves korától haláláig rendszeresen vezetett naplót.⁷⁴ A vizsgált személyek kapcsán gyakran égető problémaként jelentkezik az álomanyag hiánya, de Csáth esetében nemcsak rengeteg álomleírással tudnának dolgozni a pszichológusok, de egyúttal rendelkezésre állnak ezek elemzése is naplóiban, leveleiben, rendelőkönyveiben vagy *Álomfejtési gyakorlatok*⁷⁵ című füzetében, amelyek áttételesen újabb, másodlagos elemzések tárgyai lehetnének. A sokszor hozzáférhetetlen intim világ is kendőzetlenül, a maga nyersességében jelenik meg a naplókban. S bár a szabad asszociációk élesben történő alkalmazására nem nyílik lehetőség, ezeket mintegy helyettesítendő, a „hármasművész” festményei, rajzai és kottái is szolgálhatnak lélektani elemzések alapjául. Most pedig a pszichológusokon van a sor.⁷⁶

⁷⁴ Az 1905-ös év jelenti az egyetlen nagyobb kihagyást, minden bizonnyal az első egyetemi év megterhelő és élményekben gazdag volta vonhatta el a naplózástól.

⁷⁵ PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.5.

⁷⁶ A pszichológusok eddig többnyire Csáth művészetével és orvosi munkásságával foglalkoztak tanulmányaikban. Buda Béla: *Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében*. In: Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*. Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya. Sajtó alá rendezte: Szajbély Mihály. Budapest, 1978. 227–241.; Harmat Pál: *Csáth Géza mint elmeorvos. Egy kórtörténet vázlat*. In: Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*. Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Szajbély Mihály. Budapest, 1998. 139–152.; Kőváry Zoltán: *A nyelvi kreativitás meghatározói*. In: uő: *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Budapest, 2012. 368–399.; Kőváry Zoltán: *Lélek és zene. Csáth Géza, Nietzsche és a pszichoanalízis*. In: Csabai Márta – Erős Ferenc: *Mélylélektan és kultúra*. Szeged, 1998. 98–109.; Kőváry Zoltán: *Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életében és műveiben*. In: Csányi Erzsébet (szerk.): *Csáth-járó át-járó. Újvidék, 2009*. 45–86.; Kőváry Zoltán: *Múlt és jövő között. Csáth Géza és Nietzsche*. Üzenet, 27. évf. (1997) 9–10. sz. 626–641. Kivételként említhető a következő: Mirnics Zsuzsanna – Heincz Orsolya: *Az Elérhetetlen keresése. A korai sérülések jelentősége Csáth Géza pszichobiográfiájában*. Napút, 11. évf. (2009) 6. sz. 105–112.

ESZTER EDINA MOLNÁR

The Tragedy of Géza Csáth. Psyche and history.

Mostly practiced by psychologists, psychobiography is the historical application of any explicit, scientific and systematic psychology to life stories, but in such works the dominance of psychological approach usually means that less attention is paid to the historical-social environment. By shifting scientific focus, it is possible to construct a biography that is not influenced by the current psychological theories, yet uses a psychological approach, while focusing on the soul and the personality. In other words, we can construct a personality history that consequently does not free itself from historical-social embeddedness. As psychobiographies rarely study the whole lifespan of an individual but rather just a certain period of his life and try to answer a single central question, this personality history paper asks the following questions. What caused the tragedy of writer and psychologist Géza Csáth? What role did World War I, the historical background to the suicide play in this? Building the narrative from the perspective of the war is unsuitable for answering the question, so to avoid one-sidedness we have to take into consideration more factors simultaneously. Accordingly, I make an attempt to answer the questions on the basis of the system of Csáth's medical book published in 1912, *The Psychic Mechanism of Mental Disorders*. I study each area of the self (sexual, health, financial, moral, racial, religious), this way drawing attention to the possible harmful consequences of the psychoanalytic compulsion to perform self-analysis. To answer the question, however, it is necessary to take into account the factors that shape the personality as well, that is the previous milestones in his life. As a result, in our dynamic, double cross-section we can see the personality in its synchronicity and its constantly changing form at the same time.